
Bartın Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi
ISSN: 2148-3507
e-ISSN: 2619-3507
Sayı: 15
Bahar 2021
BARTIN – TÜRKİYE

Bartın University
Journal of Islamic Sciences Faculty
ISSN: 2148-3507
e-ISSN: 2619-3507
Number: 15
Spring 2021
BARTIN – TURKEY

KIYIDAN (DOĞA) UZAKLAŞAN İNSANA KARŞI JEAN-JACQUES ROUSSEAU'DA YENİ İNSAN VE AHLAK

THE HUMAN MOVING AWAY FROM THE SHORE (NATURE) THE NEW MAN AND MORALITY IN
JEAN-JACQUES ROUSSEAU

Emrullah KILIÇ

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Okul Müdürü, Ankara/Türkiye
Dr., Ministry of Education, School Manager, Ankara / Turkey

ekilic0676@gmail.com

orcid.org/0000-0003-0221-0944

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 05 Mayıs /May 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 28 Haziran/June 2021

Yayın Tarihi/Published: Haziran/June 2021

Atıf/Cite as: Kılıç, Emrullah. “Kıyıda (Doğa) Uzaklaşan İnsana Karşı Jean-Jacques Rousseau’da Yeni İnsan ve Ahlak”. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 15 (Haziran 2021), 112-127.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

ÖZ

Bu çalışmamızda Aydınlanma döneminin akla dayalı ahlaki düşüncesi karşısında Rousseau'nun yeni insan ve doğası üzerine temellendirilen ahlaki görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız. İnsanın ayırıcı özelliğini akıldan ziyade sahip olduğu duygular üzerinden temellendiren Rousseau söz konusu bu yaklaşımı ile kendinden sonraki ahlak anlayışlarını etkilemiştir. Antik dönemden itibaren seçkin bir hiyerarşi ile kurulan yapıların aksine o, ahlaki görüşlerini, toplumcu bir duyarlılık üzerine inşa etmiştir. Onun söz konusu bu görüşlerinin temelini ise insanlığın araştırılması amacıyla dönme amaçladığı farazi doğa durumu ve buna bağlı özgür bir varlık olarak yeni insan tanımı oluşturmuştur. Doğal insandan özgür insana giden bu süreçte ahlak da metafizik bir ilke ya da kozmos yerine kendi iradesiyle genel iradeye katılan özgür insan üzerine temellendirilmiştir. Bireylerin verili doğalarının dışına çıkarak iradi katılımları ile oluşturduğu kurgusal gerçekliği ve yeni otoriteyi temsil eden toplum sözleşmesi ile Rousseau eşitlik üzerine kurulu daha ahlaki bir dünyayı amaçlamıştır. Özenin kendisine dönüşümünü esas alan Rousseau'nun bu özgün girişimi ahlaki tartışmalarda güncelliğini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe Tarihi, Ahlak, Doğa, İnsan, Özgürlük, Toplum Sözleşmesi.

ABSTRACT

In study, we are trying to put forward Rousseau's moral views based on the new human and its nature against in the Enlightenment period moral thought based on reason. Rousseau influences following moral views with his approach that sees emotions as the distinctive feature of human rather than reason. Unlike the structures established with an elitist hierarchy since antiquity, he constructs his moral views on a socialist sensitivity. The basis of his aforementioned views was formed by the hypothetical state of nature that he aimed to return to research humanity and the new definition of human as a free being connected to it. In this process from natural man to free man, morality is based on a free man who joins the general will of his own will instead of the cosmos or a metaphysical principle. Rousseau aimed for a more moral world based on equality with the social contract that represents the new authority and the fictional reality created by the voluntary participation of individuals by going beyond their given nature. This original initiative of Rousseau, which is based on the transformation of the subject into itself, remains up-to-date in moral debates.

Keywords: History of Philosophy, Morality, Nature, Human, Freedom, Social Contract.

GİRİŞ

Aydınlanma dönemi filozofu olan Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) 18. yüzyıl ve sonrasında özellikle ahlaki, toplumsal ve siyasi düşünceleri ile etkili olmuştur. Öznenin kendisine dönüşümünü üzerine temellendirdiği ahlaki görüşlerini de sözü edilen etki kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. Bilindiği üzere 18. yüzyıl Aydınlanma felsefesinin en temel ayırıcı özelliği, dünyayı anlamaya ve yorumlamaya çalışan önceki felsefelerin aksine dünyayı değiştirmeye odaklı pratik bir felsefe olmasıdır.¹ Kendinden önceki felsefelerle hesaplaşarak ortaya çıkan bu felsefe, merkezinde insan ve özne tasavvuru olan bir inşa felsefesidir. Var olan değerlerin ve toplumsal kuramların eleştirisi ile aklın işlevsel kılınmasına dayalı bir karakter taşıyan Aydınlanma felsefesi modern toplumun biçimlendirilmesinde büyük rol oynamıştır.² Fakat hem bireysel ve hem de toplumsal anlamda yeni bir dünya inşa etmeyi amaçlayan Aydınlanma felsefesi tek sesli bir felsefe olarak da nitelenemez. Çalışmamızda söz konusu dönemin ahlaki düşüncesine egemen olan “iyi insan” ya da “insanın doğal iyiliği” düşüncesi karşısında Aydınlanmanın sözde iyimser akılcılığından sıyrılan Rousseau'nun insan ve özgürlük anlayışıyla oluşan ahlaki görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız. Bu anlamda akla yüklenen anlam ve ilerlemeci bakış açısının ahlaki olarak toplumu yozlaştırdığını ileri süren Rousseau'nun özellikle bahsi geçen bozulmaya neden olan dönemin burjuva toplum yapısına karşı toplum sözleşmesi ile eşitlik üzerine kurulu daha adil bir yapıyı temellendirmek istediğini ifade edebiliriz. Diğer Aydınlanma düşünürlerinden farklı olarak insanın yetkinleşmesi ve ahlaki anlamda olgunlaşması için aklın ilerlemesi yerine insanın duyarlılıklarının gelişmesini merkeze alan Rousseau'yu söz konusu anlamda duygucu bir filozof olarak değerlendirebiliriz. Rousseau'ya göre insanın ayırıcı vasfı da duyarlı bir varlık olarak kendi özgür seçimleri ve eylemleri ile kendisini aşabilmesi, doğanın sunduğu nesne karşısında kendisini nesneye dönüştürerek ruhunun tinselliği ile özgür bilince dayalı ahlaki bir yaşama ulaşabilmesindedir.³

Yukarıda ifade edilen nedenden dolayı Rousseau, kimine göre modern “insan biliminin” gerçek kurucusu olarak kabul edilse de bazıları tarafından da yaşamış olduğu sıkıntıları, mahrumiyetleri ve bunların neticesinde yaşamında oluşan sorunları ve çatlakları adeta sorumluluktan kaçmak için kendi dışında olan şeylerle kapatmaya çalışan bir düşünür

¹ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi (Felsefe Tarihi-4)*, (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 20.

² Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Felsefesi*, (İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1993), 13.

³ Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*, çev. Rasih Nuri İleri (İstanbul: Say Yayınları, 4. Basım, 1990), 102-103.

olarak görülmüştür. Bilimsel faaliyetlerin yönü ve ilerleyişi üzerinde insanın “öznel” durumunun etkisini dikkate aldığımızda kendi yaşamış olduğu sıkıntıların onun bilimsel çalışmalarına “motivasyon” sağladığını düşünmek ve onun yapmaya çalıştığı şeyi Montesquieu'nün (1689 – 1755) yaptığına benzetmek mümkündür. Nitekim Montesquieu var olan toplumların nasıl işlediğini analiz etmek yerine insanlar arasındaki eşitsizlikleri ortaya çıkarmak için toplumun doğasını anlamaya çalışır. Rousseau, insan doğasına dair çatışmacı görüşleriyle, 18. yüzyıldan itibaren değişmeye başlayan yardımseverlikten kaynaklı iyimser yorumlara karşı şâz bir tutum sergiler. Çünkü ona göre, Thomas Hobbes (1588-1679) gibi düşünürler insanın bencilliğine dair görüşlerinde haklıdır. Ancak onların yanlılığı bu bencilliği insanın doğasında aramalarındadır. Oysa Rousseau'ya göre insan, doğal halinde iyidir çünkü henüz insan olmamıştır. İnsanın özünün iyi olduğunu yalın bir dille ifade eden Rousseau, var olan sorunları sosyal ve politik meseleler olarak ele alır. Çünkü ona göre değişen toplumsal yapıda ticaretin önem kazanması ile ortaya çıkan burjuva sınıfının toplumsal ve siyasal egemenliği neticesinde geleneksel kurumlara yönelttiği rasyonel eleştiriler en temel değerleri tahrip etmiştir.⁴ Dolayısıyla doğa durumunda iyi olan insanlar “ilk günahın” değil, insan duyarlılıklarını hesaba katmayan akıl tarafından kurgulanan eksik bir kavrayışa sahip sosyo-politik yapıların ve bunun neticesi olan kendi “sosyal davranışlarının” kurbanları olmuşlardır.⁵ Rousseau'ya göre sözü edilen medenileşmiş, aydınlanmış varoluştan kaynaklı sorunların giderilerek insanın hak ettiği daha adil ve eşit ahlaki bir yapıyı yeniden kurabilmesi ancak doğal duruma yani kendisine dönüşümü gerektirir. Sözü edilen dönüşüm ise toplum sözleşmesi ile inşa edilecek siyasal toplumda, doğal özgürlüğün yerini ahlaki özgürlük, doğal eşitsizliğin yerini de hukuki eşitliğin alması ile mümkün olabilir.⁶

1. Doğal İnsandan Özgür İnsana: İnsanlığın Araştırılması

Rousseau'ya göre insan, uygarlaşma sürecinde uygarlığın temelini oluşturan akıl tarafından bozularak doğa durumundan ayrılmıştır. Bu nedenle Rousseau, *İtirafar* adlı eserine, tüm çabasının, insanı -yani kendisini- hiç görülmemiş biçimde tüm doğallığıyla açıklamaya çalışmak olacağını ifade ederek başlar.⁷ Söz konusu araştırma için farklı bir

⁴ Skirbekk, G., Gilje, N., *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, çev. Emrah Akbaş-Şule Mutlu, (İstanbul: Kesit Yayınları, 2014), 328-329.

⁵ Leo Damrosch, *Jean-Jacques Rousseau*, çev. Özge Özköprülü (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011), 235- 240.

⁶ Neşet Toku, *Siyaset Felsefesine Giriş*, (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2015), 261.

⁷ Jean-Jacques Rousseau, *İtirafar*, çev. Kenan Somer (İzmir: Işık Yayınları, 2016), 15.

yaklaşım tarzı geliştirir. Eğitim üzerine yazdığı ve büyük etkileri olan *Emile* kitabında da vurguladığı gibi onun asıl amacı insanlığın araştırılmasıdır. Bu araştırmada bir kanaate varılması için insanı tümüyle eğilimleri ve gelişimleri görmek; en temelde doğal insanı tanımak gerekir.⁸ Ona göre özellikle yapılması gereken, toplum var olmadan önceki hayatı ortaya çıkarıp, aşamaları yeniden inşa etmektir. Rousseau'nun doğal durumu, varsayımsal bir muhakemenin zihni yolculuğunu resmeder. Onun peşine düştüğü asıl soru şudur: Eğer düşüncelerimiz, değer yargılarımız, duygularımız toplum tarafından biçimlendirilmeseydi acaba biz nasıl olurduk?⁹ Rousseau bu yaklaşımıyla Kartezyen cogito'yu reddederek duygulara öncelik verilen bir antropolojinin yolunu açar. Çünkü Rousseau'ya göre being (varlık, oluş, yapı), hissetmek (feelings) ile aynıdır. İşte bu nedenle Rousseau *Emile*'yi yazarak akıldan önce insan duyarlılığına yönelmiştir.¹⁰ Onun insan doğasından kastı, biyolojik anlamda bir türün ilk örneklerinden yola çıkılarak yapılacak araştırma ile ortaya çıkarılacak bir şey değildir. Aksine Rousseau'nun kastı, insanı bütün doğaüstü yeteneklerden ve zaman içerisinde edinmiş olduğu kültürel edinimlerden yalıtarak, onu doğanın içinden çıkmış olması gerektiği gibi düşünüp yapılan akli çıkarsamalardır.¹¹ Onun insanın doğasına, bir başka ifadeyle insanın ilk haline gitmek istemesinin nedeni aşikârdır: Zaman içerisinde kültürel bir varlık olan insan, doğasında bulunan “iyi” olma özelliğini kaybetmiştir. Buradan hareketle Rousseau, insan ve hayvanlar üzerinde bir analogi yaparak görüşlerini netleştirir:

Atın, kedinin, boğanın, hatta eşeğin, ormandayken, evlerimizdeyken sahip olduklarından, genellikle daha yüksek boyları, daha zinde, daha gürbüz yapıları, daha fazla cesaret ve gayretleri vardır. Bu hayvanlar evcilleşince bu üstünlüklerinin yarsını kaybederler; bizim bu hayvanlara iyi bakmak, onları iyi beslemek için gösterdiğimiz bütün özenin sadece onları yozlaştırmaya yaradığı söylenebilir. İnsan için de durum böyledir: İnsan da Toplumsallaşır ve kökleşirken, zayıf, korkak, sürünür hale gelir. Bu durum, insanın yumuşak ve kadınsı yaşama tarzının onun hem gücünü hem de cesaretini azaltarak, onu gevşettiği sonucuna varmaktadır.¹²

⁸ Jean-Jacques Rousseau, *Emile Ya da Eğitim Üzerine*, çev. Yaşar Avunç (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 14. Basım, 2015), 11-12.

⁹ Leo Damrosch, *Jean-Jacques Rousseau*, ss. 235- 243.

¹⁰ Knud Haakonssen, *The Cambridge History of Eighteenth-Century Philosophy*, (New York: Cambridge University Press, 2006), 49- 56.

¹¹ Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*, 93- 94.

¹² Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*,100.

Her ne kadar Rousseau'nun yaklaşımı oldukça tartışmalı olsa da aslında onun bu doğal duruma olan vurgusu, toplum tarafından belirlenen duygu, düşünce ve değer yargılarının, bir başka ifadeyle bürünülen rollerin altında gerçek benliği bulma çabasının var olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Söz konusu nedenden dolayı Rousseau'yu özgün kılan şey tam da burada belirginleştiğini ifade edebiliriz. Çünkü Rousseau doğal duruma ters düşen söz gelimi bilim, sanat ve kültür gibi hususların aslında insan olmanın özüne bir ihanet olduğunu ortaya koymaya çalışarak farkındalık oluşturmaya çalışır. Aynı nedenle Rousseau, yaşadığımız hayatı bir “yabancılaşma” olarak nitelendirir.¹³ Ona göre toplumlar bir “uygarlaşma” sürecine dâhil olarak doğalarında bulunan özgürlüğe karşı köleliği tercih etmişlerdir. Bilim, edebiyat ve sanatlar da insanları bağlayan zincirleri süslü göstererek gizlemiş ve böylece özgür doğan insanların bu duygularını öldürmüşler; köleliği uygarlık adı altında sevdirmişlerdir.¹⁴ Bilim ve sanatın gelişmesinin ahlaki yozlaşmaya neden olduğunu resmeden Rousseau bu görüşleriyle adeta Aydınlanmanın temel mottosu olan “ilerleme”ye karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre, bilim ve sanatta ilerleme ahlak alanında “doğanın eliyle süslenmiş güzel kıydan uzaklaşma”dır.¹⁵ Rousseau'nun bu tavrının temel nedeni *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev* adlı eserinde ifade ettiği gibi bilginin kaynağına yönelik duyduğu güvensizliktir:

“Gerçekten ister dünyanın eski tarihlerini karıştırın ister şüpheli vesikaları felsefe yoluyla aydınlatın, insan bilgilerinin sanıldığı gibi güzel bir kaynağı olmadığını göreceksiniz. Astronomi hurafelerden doğmuştur; belagat, hırstan, kinden, dalkavukluktan, yalandan; hendese, cimrilikten; fizik, boş birecessüsten ve hepsi birden, hatta ahlak bile, insanın kendini beğenmesinden doğmuştur. Demek ki ilimleri ve sanatları doğuran bizim kötü tarafımızdır; iyi tarafımızdan doğsalardı meziyetlerinden daha az şüphe ederdik.”¹⁶

Rousseau, her ne kadar “yeni insanı” seslendirse de yaşanan büyük değişim karşısında kaldığı ikilemin onu “muhafazakâr” bir değerlendirmeye sevk ettiği söylenebilir. Çünkü Rousseau, bilimsel araştırmalardan gelecek “iyi” ile ilgili olarak, bu araştırmaların “iyi”yi elde etme süreçlerinde daha zararlı oluşumlara yol açtığını düşünerek, meseleye kazançlar açısından değil, kayıplar açısından yaklaşır. Örneğin, bilimin getirisi ile oluşacak iş imkânları ve akabindeki lüks hayat yerine, işsizliği ve temiz ahlakı tercih eder. Kanaatimizce bilim ve

¹³ Leo Damrosch, *Jean-Jacques Rousseau*,243.

¹⁴ Jean-Jacques Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev*, çev. Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 7. Basım,2017),8.

¹⁵ Jean-Jacques Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev*,24

¹⁶ Jean-Jacques Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev*,55.

sanatlar hakkındaki kötümserliği buradan kaynaklanır. Bununla beraber Rousseau, bu anlamda kendini haklı kılacak verileri de ileri sürer. Çünkü o özellikle Adam Smith ile adeta ahlakın yeni ontolojisi haline gelecek olan iktisadın erdem karşısındaki pozisyonundan ve böylece insanın ekonomik bir değere dönüşüyor olmasından, refah ve erdem arasındaki ters orantıdan kaygıyla bahseder.¹⁷ Çünkü Rousseau'ya göre insanın ayırıcı özelliği akıldan ziyade sahip olduğu duygulardır ve bu duyguların başında da “merhamet” gelir. Ahlak da esasında akıl ve muhakemeye dayalı ve Antik dönemde olduğu gibi seçkin bir hiyerarşi ile değil, toplumsal duyarlılık üzerine inşa edilir.¹⁸ Ahlaki temellendirmede geleneksel düşüncelerin aksine insanın duygusal yönünü referans alan Rousseau'ya göre insanları bir araya getiren ve yaşamın sürdürülebilirliğini ve yönünü belirleyen şey, ahlaki gereksinimler ve güçlü duygulanımlardır.¹⁹

Rousseau, geleneksel anlamda insanın politik bir hayvan olduğuna dair görüşlere mesafe koyup söz konusu farkı yeniden temellendirerek buna bağlı “yeni insan”ı tarif eder. Rousseau'ya göre insan hayvanlardan farklı olarak “kendi doğasının dışına çıkabilen” bir varlıktır. Söz konusu anlamda hayvanların aksine insan objektif gerçekliklerden farklı olarak ikinci bir gerçeklik alanı inşa edebilir.* Rousseau'ya göre insanı hayvanlarla aynı olan birinci doğasından farklı kılan şey ise onun kendi doğasının dışına çıkıp yeni bir gerçeklik inşa edebilmesini sağlayan özgürlüğüdür:

“[...] Hayvanın bütün işlerinde her şeyi sadece doğa yaptığı halde, insan kendi işlerinin yapılmasına, özgür bir unsur sıfatıyla kişi olarak katılır. Biri, içgüdüyle, ötekiye özgür eylemiyle seçer ya da reddeder; bunun sonucu şudur: Hayvan, kendisine hükmeden kuraldan uzaklaşması kendisi için daha yararlı olduğu zaman bile, sapamaz; insan ise, kendi zararına olsa bile, çoğu kez uzaklaşabilir... Hayvanlar ile insanlar arasında insanın özgül

¹⁷ Jean-Jacques Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev*, 15 ve 21- 22.

¹⁸ Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*, 23-24.

¹⁹ Jean-Jacques Rousseau, *Melodi ve Müziksel Taklit ile İlişki İçinde Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*, çev. Özlem Albayrak (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007), 9-10.

*Nitekim günümüzde insan ve hayvan arasındaki farkı Rousseau'ya benzer biçimde insanların oluşturmuş oldukları kurgusal gerçeklik (fictional reality) ile açıklayan Yuval Noah Harari gibi düşünürlerin yaklaşımının söz konusu anlamda da Rousseau'nun yaklaşımı ile aynı doğrultuda olduğunu söyleyebiliriz. Söz gelimi Hariri'ye göre de para, insan hakları, ahlak ve inanç gibi kurgusal gerçeklikler insanı diğer varlıklardan ayırmaktadır. Bkz. Ted, “Why humans run the world | Yuval Noah Harari” *YouTube* (24 Temmuz 2015), 00:07:14:45.

üstünlüğünü yapan, insanın anlığı (entendement) olmaktan çok onun özgür bir unsur olma niteliğidir.”²⁰

İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma adlı eserindeki söz konusu yaklaşımıyla Rousseau, insanın hayvanlardan farklı olarak verili doğasının dışına çıkabilmesini bir kimlik sorusunu olarak ele almıştır. Dolayısıyla “Ne yapmalıyım?” sorusundan önce “Ben kimim?” sorusunu yanıtlamaya çalışmış ve sorunun cevabını da toplumsal ilişkiler ve kamusalılıkta aramıştır. Onun yapmaya çalıştığının, uygarlaşarak bozulan yapının bozulmadan önceki formuna döndürülerek bil kuvve olarak bulunduğunu düşündüğü yapıyı bilfiil hale getirmeyi istemek olarak ifade edebiliriz.²¹

2. Doğal Duruma Dönmenin İlkesi Olarak Özgürlük

Rousseau'nun doğal duruma yaptığı vurgunun nedeninin insanın ilk doğal durumuna dönme özleminden ziyade temelinde özgürlük olan bir yapıyı gerçekleştirmek olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü Rousseau doğal duruma dönmenin ilkesini özgürlükle temellendirir. “İnsan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur.”²² İnsanın özgürlüğünden vazgeçmesini insan olmaktan vazgeçmesi ile eş değer gören Rousseau'ya göre söz konusu durumda insan için ahlakta mevzubahis olamaz.²³ Kültürel bir varlık haline gelmiş insanın ampirik olarak başlangıçtaki doğal duruma dönmesi ise imkân dahilinde değildir. Bahsi geçen durumda Rousseau, çözüm olarak genel iradeyi temsil eden “toplum sözleşmesine” müracaat eder. Rousseau'nun mezkûr yaklaşımı, onu kendinden önceki düşünürlerden ayırır. Örneğin özellikle Aristoteles'ten itibaren kölelik doğal bir durum kabul edilmektedir. Fakat Rousseau ilgili yapının haklı olduğunu ancak meseleye tersinden yaklaşmanın sözü edilen sonucu doğurduğunu düşünür. Ona göre insan doğa halinden uzaklaştıkça, olmakta olduğu şeyi yitirmiş, görünmekte olduğu şeyi, doğası sanmaya başlamıştır.²⁴ Bu durumda Aristoteles'in hatası, sonuçları neden saymasından kaynaklanmaktadır. Oysa köleliğin doğal bir duruma gelmesi, doğaya aykırı bir köleliğin sonucudur. Oluşan bu aykırı hal ise en güçlüünün “hakkı”

²⁰ Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*, 102- 103.

²¹ Alasdair MacIntyre, *Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla Etik'in Kısa Tarihi*, çev. Hakkı Ünler (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001), 213.

²² Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 22. Basım,2018), 4.

²³ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*,9.

²⁴ Seyit Coşkun, “Jean-Jacques Rousseau”, *Platon'dan Zizek'e Siyaset Felsefesi Tarihi*, Ed. Ahu Tuncel (c.1)-Kurtul Gülenç (c.2) (Ankara: Doğu Batı Yayınları,2013),299.

olarak temayüz etmesinden başka bir durum değildir. Aslında yapılan “boyun eğmeyi ödev biçimine sokmaktan” ibarettir.

Hak kavramı üzerinden çözümlemesine devam eden Rousseau'ya göre, güçlülük haklılık yaratamaz. Çünkü doğal olarak bir insanın diğeri üzerine üstünlük kurma anlamında bir hakkı olamaz. İnsanların başkalarının müdahalesinden bağımsız olarak kendilerini korumaları ve geliştirmeleri tıpkı özgürlük gibi “doğal” bir haktır. Eğer insanlar üzerinde bir çeşit haklı yetkinin temeli olacaksa bu ancak “sözleşme” olabilir.²⁵ Çünkü insanın doğasına içkin bulunan özgürlük ancak insanların kendi iradeleri ile katılacakları genel iradeyi temsil eden toplumsal sözleşme ile sınırlandırılabilir.

Rousseau'ya göre söz konusu sözleşme, insanın kendini koruma refleksiyle alakalı bir güç birliğinin tesisini temsil eder ve artık insan doğal yaşamdan toplum düzenine böylece geçmiş olur. Bu geçişin insan üzerinde önemli tesirleri vardır. Hâlihazırda davranışlardaki içgüdü toplumsal sözleşme ile yerini adalet duygusuna bırakır. Aynı zamanda insan, doğal halden toplumsal bir varlık haline gelme sürecinde yitirdiği doğal özgürlüğü toplum sözleşmesi ile yeniden kazanmış olur. Şöyle ki; insanlar çıkarları için olduklarından farklı görünme ihtiyacı duymuşlardır. Bu süreç zamanla doğası aslında “iyi” olan insanları gösterişe, hileye ve dolayısıyla iyinin zıddı olan kötülüğe bir başka ifadeyle ahlaki bozukluklara götürmüştür. Mezkûr durumda insanın yetkinleşmesinin, yaptığı ilerlemelerin ve edindiği bilgilerin de payı inkâr edilemez. Aynı zamanda mülkiyet meselesi nedeniyle dizginlenemeyen rekabet ve çıkar çatışmaları insanı yiyip bitiren ihtiraslara sürüklemiş ve insanı tutkularının esiri haline getirmiştir.²⁶ İşte var olan bu durumlardan kurtulmak Rousseau'ya göre aşkın olandan ziyade bizim, kendimiz için koyduğumuz yasalara uymakla mümkün olabilir. Toplumsal sözleşme ile her ne kadar doğal eşitliğin ortadan kalktığı düşünülse de aslında durum tam tersine işler. Rousseau, burada manevi ve haklı eşitlikten bahsederek, insanların güç ve zekâ bakımından olmasalar da toplumsal sözleşme ile hak-hukuk yoluyla eşit olduklarını ifade eder.²⁷

Rousseau'ya göre toplumsal sözleşme ile insanlar birleşip güç birliği yaparak kendilerini korumayı ve iyi yaşamı hedeflerler. Spinoza'nın (1632-1677) conatus'u; bir başka ifadeyle her varlığın kendi doğası içinde varlığını sürdürme gayreti ile örtüşen bu gaye,

²⁵ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, 6- 10.

²⁶ Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*,151- 152.

²⁷ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*,18- 22.

Rousseau'da *amour de soi*'ya olarak karşılığını bulur. Fakat Rousseau'ya göre Spinoza'dan farklı olarak sadece canlı varlıklara uygulanan *amour de soi*, insan için aklın yol göstericiliğinde, merhamet duygusuyla biçimlendirilerek insanlığı ve değeri yaratan doğal bir duygudur. *Amour de soi*, sadece maddi varlığımızla sınırlı olmayıp aynı zamanda ahlaki varlığımızla ilişkilidir.²⁸ Rousseau'ya göre insan yaratılış itibarıyla (doğal olarak) erdem sahibi olmaya meyillidir. Dolayısıyla o, toplum sözleşmesinde yaratılıştan gelen bu eğilim ile iyi bir toplum ve devlet oluşturulabileceğine inanır. Bu fikirlerini desteklemek için yine insan doğasında bulunan tutkulara müracaat eder. Rousseau'ya göre aklımız tutkular ile yetkinleşir ve tutkular bizim ihtiyaçlarımızdan doğarlar.²⁹ Rousseau tutkuları doğal ve dış kaynaklı olarak ikiye ayırır. Doğal tutkularla anlatmak istediği, tutkuların bizi özgürlüğe götürmesi ya da bizi korumaya yönelik olmasıdır. İşte bu doğal tutkular dolaylı ya da dolaysız, içgüdüsel ya da bilinçli olarak bizi “iyi” ye yönlendirir. Çünkü söz konusu bu tutku, kendimize olan sevgimizden, bizi koruyan şeyleri sevmemizden türer.³⁰

3. Kozmostan İnsana: Rousseau'da Ahlakın Ağırlık Merkezi

“İyi”yi toplumsal bir temellendirmeye tabi tutan Rousseau'ya göre genel istem hep doğrudur ve kamusal yarara yöneliktir. Dolayısıyla daima kendi iyiliğini isteyen bencil bir insan, çoğunlukla iyinin ne olduğunu belirleyemez. Bu nedenle kötülüklerden kaçınıp iyi olanı belirlemede önemli olan genel irade doğrultusunda hareket etmektir. Genel istemi genel yapan da oyların sayısından ziyade onları birleştiren ortak yarardır. Rousseau'ya göre iyiyi belirlemede toplum sözleşmesi yurttaşlar arasında öyle bir eşitlik kurar ki, aynı şartlar altında toplumsal sözleşmeye katılan herkes aynı haklardan yararlanmış olur. Çünkü bu sözleşme hem hak duygusunu hem de kişilerin ortak yararını gözetir. İnsanlar her ne kadar ferdi haklarından vazgeçmiş gibi görünseler de aslında en iyi olanı yapmışlardır. Çünkü sözleşme ile kararsız ve geçici bir durum yerine, daha iyi ve daha güvenli bir durum; doğal bağımsızlık yerine özgürlük, başkasına zarar verme gücü yerine kendi güvenliklerini ve toplumsal birliği güvence altına almış olduğu hakları seçmişlerdir.³¹ Neticede Rousseau'ya göre doğal insanın aksine, “Uygar insan paydaya bağlı ve değeri bütünlüğe, yani toplumla ilişki içinde olan yalnızca kesirli bir birliklidir.”³² Dolayısıyla ancak bütünlük içerisinde bireyin yeri değer

²⁸ N.J.H. Dent, *Rousseau Sözlüğü*, çev. B. Gözkan, N. Ilgicioğlu, A. Çitil, A. Kovanlıkaya (İstanbul: Sarmal Yayınları, [t.y.]), 63- 65.

²⁹ Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*, 105.

³⁰ N.J.H. Dent, *Rousseau Sözlüğü*, 140- 141.

³¹ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, 26- 31.

³² Jean-Jacques Rousseau, *Emile*, 8.

kazanır. Bütünlüğü ve toplumsal kimliği yok eden, kamusalılığa zarar veren ve insanın kendisi ile çelişen her şey değersizdir.³³ Rousseau'ya göre insanın yapısı ve yöneldiği amaç itibari ile de kendisi ve başkasını iyiliğe, hayatı tam anlamıyla yaşamaya götüren de temel bütünlük düşüncesinden başka bir şey değildir. Bir başka ifadeyle iyi olan bütünsellikten kaynaklanır. Bu nedenle ahlaki kötülükler de bütünden kaynaklanmadığı için doğal değildir ve aynı zamanda da bu kötülükler dış etkenlere bağlıdır.³⁴

Rousseau'da, kötülüğü önlemenin ve iyiyi benimsemenin yolu, insanın yerine kanunu koyarak, genel iradeyi kişisel iradeye hâkim kılmaktan geçer. Ancak bu şekilde özgürlüğe ve buradan da erdeme ulaşılabilir. Yasalar hakları görevlerle uzlaştırmak ve adaleti kendi konusuna yöneltmek için yapılmalıdır. Bu yasalar bir takım metafizik düşüncelere bağlı kalırsa toplumsal hayata ve iyi yaşama ilişkin çözümleri yetersiz kalır. Bu nedenle insanlar tarafından yapılan yasalar genel istemlerimizi belirleyen belgeler olmalı aynı zamanda yurttaşları bütün, davranışları da soyut olarak ele almalıdır.³⁵ Burada dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri de yasa yapıcıdır. Çünkü “en iyi” olanı hedefleyen bu sözleşme/yasalar ancak üstün zekâ gerektiren bir yasa yapıcı tarafından amaca hizmet eder şekilde yapılabilir. Rousseau'ya göre yasayı yapacak akıl, bütünlüğün ve kamusalılığın sağlayıcısı olması bakımından devlettir. Ancak tarihsel süreçlerde yasa-yapma ve yasa-infaz etme vasıtası olarak var olan devlet zamanla despotizm ve eşitsizlik aygıtına dönüştürülmüştür.³⁶ Bu nedenle yasa yapılmadan önce iyi bir kamuoyu araştırması yapılmalı ve yasa koyucu ile halkın istekleri birbiriyle örtüştürülmelidir. Rousseau bu durumu *Toplum Sözleşmesi*'nde şöyle ifade eder:

“Halkın kendisi hep iyilik ister, ama kendi başına iyiliğin nerede olduğunu her zaman göremez. Genel istem her zaman doğrudur ama onu yöneten kafa her zaman aynı değildir. Her şeyi olduğu gibi kimi zaman da ona nasıl görünmesi gerekiyorsa öyle sermeli gözünün önüne. Genel isteme aradığı yolu göstermeli, onu özel istemlerin aldatıcı etkisinden korumalı, başka zamanlarda ve yerlerdeki olayları birbiriyle kıyaslatmalı, önündeki yararların çekiciliği ile uzak gizli kötülüklerin tehlikesini karşılaştırmalı. Tek tek kişiler iyiliği görürler, ama tepirler onu. Halksa iyiyi ister, ama göremez. Hepsinin de yol gösterenlere gereksinimi

³³ Charles L. Griswold, *Jean-Jacques and Adam Smith: A Philosophical Encounter* (New York: Routledge,2018), 233.

³⁴ N.J.H. Dent, *Rousseau Sözlüğü*,142- 143.

³⁵ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, 34- 35.

³⁶ Alasdair MacIntyre, *Ethik'in Kısa Tarihi*, 210.

vardır. Birini, istemini aklına uydurmaya zorlamalı, öbürüne de ne istediğini bilmesini öğretmeli. İşte o zaman halkın aydınlanması sonucu olarak politik bütünde akılla istem birleşir ve böylece taraflar elbirliği eder, politik bütün de gücünün en yüksek noktasına varır. Yasacıya olan gereksinim işte buradan gelir”.³⁷

Nitekim özgür bir varlık olarak tanımladığı insanın kendi iradesi sonucu katılarak oluşturduğu toplumsal sözleşme düşüncesi ile insana dayalı (hümanist) yaklaşımda aslan payı Rousseau'nundur. Antik dönemden itibaren süregelen ve evrenin ahlaka model olmasını öngören ahlaki görüş, yerini “kosmosun kutsallığı” yerine “insanın ikamesi”ni içeren yeni paradigmaya bırakmıştır. Rousseau'nun bu yaklaşımı Luc Ferry'nin tabiriyle “dahiyâne” dir. Ferry, “Modern felsefeden bir parça seçsem, hani derler ya ıssız bir adaya giderken yanıma bir metin almam gerekseydi hiç kuşkusuz, Rousseau'nun 1755'te yayınladığı *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı*'ni seçerdim.” diyerek insan tanımının değişmesiyle oluşan bu yeni paradigmanın “kozmetik” veya dini olmayan hümanist bir ahlakı temellendirmeyi mümkün kıldığını söyler.³⁸ Çünkü özgür iradesi sonucu insan, ahlaki endişenin tek taşıyıcısıdır. LucFerry buradan hareketle Rousseau'nun yaklaşımıyla ilgili üç temel sonuç çıkarır: Birincisi, insanlar hayvanlardan farklı olarak çift tarihlik diyebileceğimiz bir ayrıcalığa sahiptirler. Bunu “Hayvan doğasıyla birdir, insan ikidir.” şeklinde formüle eder. Bir başka ifadeyle, hayvan doğanın içinde erimiş bir varlık olurken insan doğaya çakılı kalmaktan kurtulmuş, onu sorgulayarak dönüştürmeye çalışarak içine girmiştir. Bireyin eğitim olarak adlandırılan şahsi tarihi olduğu gibi, insanlık türünün de kültür ve eğitim olarak tarihi oluşmuştur. Oysa hayvan davranışları binlerce yıl önce nasılsa bugün de hâlâ öyledir. Hayvan doğanın programına çakılı kalırken, insan mükemmelleşme yolunda doğa ile arasına mesafe koymaya devam etmektedir. İşte bu onun özgür olmasının sonucudur. İkinci sonuç ise daha sonra Jean-Paul Sartre'ın (1905 – 1980) doğrudan etkilendiği ve varoluşu önceleyecek bir “insan özü”, “insan doğası” olmadığı görüşüdür. Ferry'ye göre bu fikirlerin asıl kaynağı Rousseau'dur. Ona göre Rousseau böylece “Arap tembeldir”, “Afrikalı kumarbazdır” veya kadınların “doğa”sında zekâdan ziyade duygusallığın olduğu bu gibi tezleri, herhangi bir ırk ve cinsiyet için de önceden verili bir “öz” ya da “doğa” olmadığı gerekçesiyle geçersiz kılmıştır. Ona göre doğal veya toplumsal hiçbir program insanı tamamen kuşatamaz. Dolayısıyla insan özgürdür ve o, verili bir durumdan ziyade “durum içinde”dir. Son olarak,

³⁷ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, 36- 37.

³⁸ Luc Ferry, *Gençler için Batı Felsefesi Tarihi*, çev. Devrim Çetinkasap (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 5. Basım, 2015), 92- 93.

insan, belirleyici doğal bir süreç veya herhangi bir tarihsel bir yasanın tutsağı olmadığı için ahlaki bir varlıktır.³⁹

SONUÇ

Uygarlık ile doğal durumundan ve özünden koparıldığını düşündüğü insanı ahlaki özgürlük ile yeniden tanımladığı doğal duruma döndürmek isteyen Rousseau, aynı zamanda akıldan farklı olarak duyarlılıklar üzerine kurulu bir ahlaki görüşü seslendirmiştir. Ahlakın imkânını doğa ile insanın arasındaki ilişkiselliğe bağlayan Rousseau'nun bu adımı ahlaki temellendirmelerde insani iyiye ve duyarlılığa giden büyük dönüşümdeki en etkili gerekçelendirmelerden biri olarak değerlendirilebilir. Akıl yerine içebakışı ve merhamet gibi duyarlılıkları esas alan Rousseau'nun sözü edilen bu yaklaşımı özellikle Batı'da hiyerarşik yapılanmalar sonucu neşvünema bulan iktisadi ve sosyal krizleri mahkûm eden yeni bir yaklaşım olarak okunabilir. İnsanın eşit şartlarda topluma katılabilmesini onun özgür ve rasyonel bir varlık olmasıyla ortaya koyan Rousseau'ya göre insanın elinden özgürlüğünü almak onu ahlaki bir varlık olmaktan çıkarmak demektir. Ahlakı kozmos, metafizik ya da akıl yerine kendine dönüşümünü esas alan duyarlılık ile temellendirilen Rousseau'ya göre iyi ise, en yüksek kamusalığın ve ortak yararın olduğu şey olarak kabul edilmiştir. Bireyin bütünlük içerisinde değer kazandığına inanan Rousseau'ya göre bahsedilen bütünlüğü ve toplumsal kimliği yok eden, kamusalığa zarar veren ve insanın kendisi ile çelişen şeyler ahlaki olamaz. Doğal durumdaki insanın ahlaki ayrımlar yapamamasına karşın kötü olarak nitelenemeyeceğini öne süren Rousseau'nun söz konusu bu antropolojik yaklaşımı, insanı anlamayı ve onun toplum içindeki bütün niteliklerinden arındırılmasını esas alan farazi doğa durumuna dayanır. Doğa durumunda içgüdüleri ile hareket eden insan toplum sözleşmesi ile iradi olarak katılmış olduğu yeni ahlaki özgürlük durumunda ise hiyerarşik bir yapı yerine hukuki eşitlik ve adalet üzerine iyi yaşamı inşa edecektir.

Çalışmamızın başında belirttiğimiz gibi Rousseau'nun insanın doğa durumuna giderek onu en doğal haliyle tanımlaması ve bunun üzerine ahlakı temellendirmesi diğer bir deyişle öznenin kendisine dönüşümünü esas alan bu girişimi, aristokratik toplum yapısına karşı tam bir başkaldırı olan özgün bir girişimdir. Ahlakı otoritenin akıl yerine toplum sözleşmesi ile belirlenimini esas alan Rousseau'nun yeni temellendirmesi şüphesiz ahlak alanı dışında politik ve toplumsal düzenleri de derinden etkilemiştir. İnsanın birinci doğası dışında kurgusal

³⁹ Luc Ferry, *Gençler İçin Batı Felsefesi Tarihi*, 99- 103.

bir gerçeklikle oluşturduğu ve ahlaki özgürlük üzerine kurulu söz konusu bu girişim güncel olarak da tartışılmaya devam etmektedir. Fakat bahsedilen girişim her ne kadar özgün olsa da on binlerce yıllık birikime sahip bir varlık olarak yetkinleşen insanın mevcut medeni durumundan tüm çıplaklığı ile nasıl soyutlanıp doğa durumundaki kendisine döneceğini içeren varsayımı onun temellendirmesinde en önemli problem olarak durmaktadır. Sözü edilen nedenden dolayı Rousseau'nun ahlaki görüşlerini Aydınlanma varoluşuna karşı bir tepki olarak okumak mümkündür. Diğer bir deyişle onun ahlaki görüşleri her ne kadar insanın kendine dönüşümü üzerine kurulsada sözü edilen görüşlerin öncelikle döneminin rasyonel, hiyerarşik ve politik ahlaki temellendirmelerine karşı reaksiyon olarak okunabileceğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Cevizci, Ahmet. *Aydınlanma Felsefesi (Felsefe Tarihi-4)*. İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Coşkun, Seyit. “Jean-Jacques Rousseau”, *Platon'dan Zizek'e Siyaset Felsefesi Tarihi*. ed. Ahu Tuncel (c.1)-Kurtul Gülenç (c.2). Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013.
- Çiğdem, Ahmet. *Aydınlanma Felsefesi*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1993.
- Damrosch, Leo. *Jean-Jacques Rousseau*. çev. Özge Özköprülü. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.
- Dent, N. J. H. *Rousseau Sözlüğü*. çev. B. Gözkan, N. Ilgıcioğlu, A. Çitil, A. Kovanlıkaya. İstanbul: Sarmal Yayınları, [t.y.].
- Ferry, Luc. *Gençler için Batı Felsefesi Tarihi*. çev. Devrim Çetinkasap. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 5. Basım, 2015.
- Griswold, Charles L. *Jean-Jacques and Adam Smith: A Philosophical Encounter*. New York: Routledge, 2018.
- Haakonssen, Knud. *The Cambridge History of Eighteenth-Century Philosophy*. New York: Cambridge University Press, 2006.
- MacIntyre, Alasdair. *Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla Etik'in Kısa Tarihi*. çev. Hakkı Ünler. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev*. çev. Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Emile Ya da Eğitim Üzerine*. çev. Yaşar Avunç. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 14. Basım, 2015.
- Rousseau, Jean-Jacques. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*. çev. Rasih Nuri İleri. İstanbul: Say Yayınları, 4. Basım, 1990.
- Rousseau, Jean-Jacques. *İtiraflar*. çev. Kenan Somer. İzmir: Isık Yayınları, 2016.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Melodi ve Müziksel Taklit ile İlişki İçinde Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*. çev. Özlem Albayrak. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Toplum Sözleşmesi*. çev. Vedat Günyol. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 22. Basım, 2018.

Skirbekk, G.- Gilje, N. *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*. çev. Emrah Akbaş-
Şule Mutlu, İstanbul: Kesit Yayınları, 6. Basım, 2014.

Ted, "Why humans run the world | Yuval Noah Harari" *YouTube* Yayın Tarihi 24 Temmuz
2015. <https://www.youtube.com/watch?v=nzj7Wg4DAbs>.

Toku, Neşet. *Siyaset Felsefesine*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.